

ja hatara käsitys siitä työstä, jota kirjallisuuden kääntäjät tekevät. Kääntämistä pidetään usein jonkinlaisena itsestään selvänä, mekaanisesti sujuvana välivaiheena, joka ei sen kummempaa huomiota kaipaa. Toisin kuin esimerkiksi koululaisilla, joiden on selviydyttävä vieraan kielen kokeista ilman sanakirjaa, kääntäjällä ovat kaikki mahdolliset apuneuvot vapaasti käytettävissä. Mitä pulmia hänellä siis enää voisi olla? Romaanin lukija ei ehkä tule suoneeksi ajatustakaan kääntäjälle, ellei jokin tyyllirike tai muuten särähtävä sanonta hetkeksi havahduta häntä tuntemaan tämän läsnäoloa.

Yksioikoista käsitystä käännöstyön mekaanisesta luonteesta on omiaan vahvistamaan se käännöstapa, jota meillä perinteisesti on käytetty koulujen vieraan kielen opetuksessa. Kirjallisissa käännös-harjoituksissa on perusyksikkönä ajatuksellisen kokonaisuuden, ts. virkkeen tai lauseen, sijasta yleensä yksityinen sana, jolle on toisesta kielestä löydettävä täsmällinen vastine; kääntäminen siis tahtuu enimmäkseen sana sanalta. Tämä traditio selittyy siitä, että koulukäännöksillä ei ensisijaisesti pyritä jakamaan informaatiota saati tuottamaan esteettistä nautintoa lukijalle, tässä tapauksessa kokeen tarkastajalle, vaan niillä halutaan kontrolloida, onko oppilas ymmärtänyt vieraskielisen tekstin sekä sanastollisesti että muoto- ja lauseopillisesti. Jos näin on, käännös on »oikein». Ns. vapaita käännöksiä, vaikka ne olisivat oikeitakin, ei kouluopetuksessa juuri suosita. Syyt ovat selvät: sallittavan vapauden rajoja on vaikea määrittellä, eikä opettajan ole helppo arvioida, milloin vapaaksi katsottava käännös on syntynyt alkutekstin oikean analyysin pohjalta, milloin taas oppilaan tietämättömyys tai suoranainen väärinkäsitys on vahingossa tuottanut »vapaan» käännöksen. Oppilaat ovatkin huomanneet, että on turvallisinta ja yleensä myös helpointa pysytellä sanatarkassa käännöksessä.

Toisena syynä siihen, ettei lukijoilla ole realistista käsitystä käännöstyöstä, on

Kääntämisen käytäntöä

FRITZ GÜTTINGER *Zielsprache*. 2. Auflage. Manesse Verlag, Conzett & Huber. Zürich 1963. 233 s.

THEODORE SAVORY *The Art of Translation*. New and Enlarged Edition. Jonathan Cape Paperback. London 1969. 191 s.

BÖRJE SÖDERLUND *Allt översätta*. Bonniers Ugglehöcker. Stockholm 1965. 228 s.

Meillä niin kuin muuallakin näyttää lukevalla yleisöllä olevan epämääräinen

se lähes täydellinen välinpitämättömyys, jota kirjallisuuden arvostelijat ovat toistaiseksi osoittaneet suomentajan työtä kohtaan. Korkeintaan jokin iän pyhittäjä tai muuten poikkeuksellisen huomionarvoinen teos voi herättää keskustelua kääntämisen periaatteista, samoin jokin satunnainen käännösosalalla sattunut skandaali. Arvostelijat näyttävät olevan jokseenkin sokeita niille ongelmille, joita jokainen vähänkään vaativampi teksti tuottaa kääntäjälle. Usein kriitikko ei edes mainitse kääntäjää, joka kuitenkin on saattanut uhrata teokseen jopa enemmän aikaa ja vaivaa kuin itse kirjailija. Joskus arvostelija suvaitsee todeta, että käännös »vaikuttaa sujuvalta» tai on »luotettavan tuntuinen». Eikö arvostelijan kielitaito riitä hänen vaikutelmiensa todistamiseen? Toisinaan kriitikko poimii esiin yksityisiä sanavirheitä. Onhan niitäkin syytä arvostella, mutta paljon tärkeämpää olisi käännöksen kokonaisuorituksen, tyylin yleisilmeen arviointi. Kohentamalla vieraan kielen taitoahan voi aloitteleva kääntäjä vapautua käännösvirheistä, mutta tyylikorvansa varmistamiseksi hän tarvitsee opastavaa kritiikkiä. Kääntäjissä ei ole vain hyviä ja huonoja, heissä on myös kehityskelpoisia.

Kääntäjät ovat yleensä vaiteliasta väkeä. He tietävät, ettei heidän sovi tunkea omaa persoonaansa kirjailijan ja lukijan väliin, ja he ovat tottuneet pysyttelemään taka-alalla, nimettöminä ja näkyvämmättöminä. Meillä on vain aniharvoin joku suomentaja julkisuudessa esitellyt työtään. Kääntämistä koskevan tiedon levittäminen — josta suomentajien on itsensä huolehdittava, koska sitä ei kukaan muukaan näy tekevän — olisi kuitenkin hyödyksi paitsi käännösten käyttäjille eli ns. suurelle yleisölle myös kääntäjille itselleen: onhan energian haaskausta, että esimerkiksi eri puolilla Suomea ahertaa monikymmen-, ehkä monisatapäinen joukko kääntäjiä, jotka toistensa työtavoista ja ideoista tietämättä ratkovat kukin tahollaan samoja ongelmia, kuka paremmin, kuka huonommin. Toistai-

seksi ei ole olemassa suomentajan työtä ja hänen asemaansa käsittelevää yleisesitystä. Tilanne kuitenkin korjautuu lähiaikoina, kunhan Eila Pennasen ja hänen työryhmänsä valmisteleva suomentajan opas ilmestyy.

Suuremmilla kielillä on sen sijaan ilmestynyt runsaasti kääntämistä koskevia kirjoituksia pakinoista ja esseistä käsikirjoihin ja tieteellisiin tutkimuksiin asti. Tekijöinä on kääntäjiä, kriitikkoja, kirjailijoita sekä kirjallisuuden- ja kielentutkijoita. Samat kysymykset näyttävät askarruttavan kääntäjiä ja muita kääntämisestä kiinnostuneita kielestä riippumatta. Milloin käännös on liian tarkka, milloin liian vapaa? Riittääkö hyvän käännöksen tuntomeriksi sujuvuus? Missä määrin käännöksen on ilmennettävä alkuteoksen tyyliä? Miten on meneteltävä, ellei alkutekstin idiomilla tai sanaleikillä ole omassa kielessä vastinetta? Mitkä ovat tavallisimpia salakareja eri kielissä? Onko »täydellinen» käännös mahdollinen?

Tuntemistani yleisluonteisista, kääntämistä käytännön kannalta tarkastelevista teoksista on antoisimpia sveitsiläisen Fritz Güttingerin Zielsprache. Tekijä on itse saksantanut englantilaista ja amerikkalaista kaunokirjallisuutta, ja hänen kirjansa pohjautuu kääntämisen tekniikkaa käsitteleseeseen luentosarjaan, jonka hän on pitänyt Zürichin yliopistossa. Teoksen parhaita puolia ovat sen eloisa esitystapa ja havainnolliset esimerkit. Güttinger alkaa käsittelemällä käännöstyötä koskevaa periaatteellista kiistaa, joka virisi Saksassa jo Goethen ja Schleiermacherin aikoihin. Schleiermacher vaatii, että käännöksen on noudatettava alkukielen sanontaa mahdollisimman tarkoin, ja niinpä hänen omissa Platonin dialogien saksannoksissaan on runsaasti kreikan mallin mukaisia, saksalle aivan vieraita lauserakenteita. Nykyaikana tällä näkemyksellä lie-nee vain harvoja kannattajia, joukossa silti sellaisiakin auktoriteetteja kuin Ortega y Gasset ja Vladimir Nabokov. Güttinger itse korostaa yhä uudelleen sitä, että käännöksen on herätettävä lukijassa

mahdollisimman samanlainen vaikutelma kuin alkuteos herättää tai herätti omissa lukijoissaan. Tämä voi tapahtua vain, jos kääntäjä irtautuu alkutekstin kirjaimesta ja käyttää ainoastaan oman kielensä luonnollisia ilmaisukeinoja, toisin sanoen kääntää »vapaasti». Miksi käännöksen pitäisi olla oudoksuttavaa kieltä, jos ei alkuteoskaan ole? Güttinger käsittelee myös »oppinutta» ja »runollista» kääntämistä koskevaa kysymystä. Siitä on usein käyty kiivasta polemiikka, mm. Englannissa viime vuosisadan lopulla erään »oppineen» Homeros-käännöksen ilmestyttyä. Aiheesta syntynee meilläkin jälleen keskustelua, sitten kun Pentti Saarikosken uusi Odysseian suomennos on kirjakaupoissa.

Englannista kääntäessään Güttinger on tehnyt hauskoja huomioita, joista suomentajakin voi ottaa opikseen. Hän toteaa esimerkiksi, että englantilainen käyttää sanontaa *brothers and sisters*, koska englannissa ei ole vastinetta sanalle *Geschwister* 'sisarukset'. Alkutekstiin liikaa tuijottava kääntäjä puhuu hänkin vain veljistä ja sisarista, koska ei huomaa käyttävä oman kielensä näppärämpää ilmausta. Tekijä antaa myös selityksen sille, miksi englannista käännettyissä romaaneissa yhtenään kuiskataan tai puhutaan matalalla, heikolla tai tuskin kuuluvalla äänellä: englannista puuttuu tässä yhteydessä tarvittava vastine sanalle 'hiljaa'. Jos englantilainen haluaa sanoa jotakin hiljaa, hän lausuu asiansa *in a low voice, in a small voice, in a faint voice, in a whisper*. Güttinger pitääkin yhtenä kääntäjän koetinkivenä sitä, miten tämä selviytyy alkukielen »puuttuvista» sanoista. Kääntäjän äidinkielenaitoa sopii samoin epäillä, jos hän kääntää sanatarkasti englannissa varsin tavalliset sanonnat *I suppose, I think, I am afraid* jne. Suomennoksissakin kummittelee yhä sellaisia käännöksiä kuin »oletan», »luulenpa», »pelkäänpä», »ihmettelenpä» (*I wonder*). Sekä saksassa että suomessa nämä sanonnat ovat usein korvattavissa adverbilla (»luulta-vasti», »kai» yms.), suomessa myös esim.

liitepartikkelilla (*I wonder what time it is* 'Mitähän kello on?').

Tekijä mainitsee englanninkielisten kääntäjien usein valittavan, että koska englannissa on vain niukasti taivutusmuotoja, muiden kielten taivutusmuodot on käännettäessä korvattava lisäsanoilla, joten käännöksestä tulee pakostakin alkutekstiä pitempi. Saksantajat taas väittävät, että saksannos, myös englannista tehty, venyy pitemmäksi kuin alkuteksti. Näin katsotaan yleensäkin käännöksille käyvän kielistä riippumatta. Mistä tämä voi johtua? Güttinger antaa ilmeisesti oikean selityksen: syynä on kääntäjien optinen harha. Usein he ensinnäkin uskovat, että jokaisella alkutekstin sanalla on oltava vastine käännöksessä. Silloin tällöin kääntäjän on lisäksi pakko käyttää pitempää kiertoilmausta, koska hänen kielestään puuttuu vastine jollekin alkutekstin sanonnalle. Ellei hän tilaisuuden tullen ota vahinkoa takaisin korvaamalla alkutekstin monisanaista ilmausta oman kielensä nasevammalla sanonnalla, on selvää, että käännös pitenee.

Lopuksi Güttinger tähdentää sitä, että ensimmäinen ja tärkein kääntäjälle asetettava vaatimus on kyky käyttää omaa äidinkieltä; vieraan kielen taito on vasta toisella sijalla. Yllättävän monet niistä, jotka ovat kääntämisestä kirjoittaneet, korostavat nimenomaan äidinkielen osuutta: vieraaseen kieleen sisältyvät vaikeudet kyllä selviävät, jos kääntäjä osaa käyttää hyväkseen sanakirjoja ja muita apuneuvoja, mutta täydellisinkään vieraan kielen taito ei auta, ellei hän hallitse oman kielensä keinoja eikä uskalla tarvittaessa kyllin rohkeasti irtautua vieraskielisestä esikuvasta.

Englantilaisen Theodore Savoryn teos *The Art of Translation* on sivumäärältään suppeampi mutta aihepiiriltään laajempi kuin Güttingerin kirja. Savory mm. luo katsauksen kääntämistaidon historiaan ja käsittelee Raamatun sekä kreikkalaisten ja roomalaisten klassikkojen käännöksiä. Meikäläistä lukijaa kiinnostanee, että hän esittää näytteenä muuta-

man säkeen Otto Mannisen Iliaan suomenoksesta; hänen kuulemansa mukaan kreikkalainen heksametri luontuu suomeen paremmin kuin mihinkään muuhun kieleen. Savoryn kirjan parhaita kohtia on kokoelma aikojen kuluessa esitettyjä käännöseriaatteita, jotka tekijä kärjistää vastakohtapareiksi:

1. Käännöksen on ilmennettävä alkuteoksen sanamuotoa.
2. Käännöksen on ilmennettävä alkuteoksen ajatuksia.
3. Käännöksen on herätettävä alkuperäisteoksen vaikutelma.
4. Käännöksen on herätettävä käännöksen vaikutelma.
5. Käännöksen on heijastettava alkuteoksen tyyliä.
6. Käännöksen on heijastettava kääntäjän tyyliä.
7. Käännöksen on herätettävä vaikutelma alkuteoksen aikakaudesta.
8. Käännöksen on herätettävä vaikutelma kääntäjän omasta aikakaudesta.
9. Käännökseen voi tehdä lisäyksiä ja poistoja.
10. Käännökseen ei saa tehdä lisäyksiä eikä poistoja.
11. Runot on käännettävä proosamuotoisesti.
12. Runot on käännettävä runomuotoisesti.

Kuten Savory toteaa, käännöksiä on useita eri lajeja, joista kuhunkin on sovellettava eri periaatteita. Hänen hiukan väkivaltainen käännoistyyppien jaottelunsa ansaitsee kuitenkin pari sivuhuomautusta. Ensimmäiseksi ryhmäksi hän erottaa tekstit, joilla on puhtaasti informaivo luonne; näitä ovat esimerkiksi asemien seinillä olevat monikieliset tiedotukset, ja niissä on »täydellinen» käänno mahdollinen. Toisena ryhmänä ovat tavalliselle lukijalle tarkoitetut romaaniyms. käänno. Lukijoiden enemmistö ei tunne alkukieltä eikä vaadi käänno seltä täydellisyyttä, joten kääntäjän ei kannata tuhllata liikaa aikaa sen hiomiseen ja alkuteoksen tyylin tavoitteluun; hän voi esim. jättää pois hankalia sanoja

ja kokonaisia lauseitakin. Näin epäilemättä usein tapahtuu käytännössä, mutta on yllättävää saada arvovaltainen siunaus näin kyseenalaiselle menettelylle, etenkin kun tekijä lukee tähän kategoriaan esimerkiksi Don Quijoten ja Anna Kareninan käänno. En todellakaan usko meikaläisten Tolstoin kääntäjien allekirjoittavan tätä näkemystä! Mainittakoon, että Savory on koulutukseltaan biologi ja on itse ilmeisesti tieteellisen tekstin kääntäjä. — Kolmanteen, kääntäjältä eniten vaativaan ryhmään kuuluu sekä proosaa että runoutta. Nämä käänno eivät juuri tuota tekijälleen taloudellista hyötyä, koska hän pelkää kiinnostuksesta saattaa uhrata niihin kohtuuttomasti aikaa. Savory ei tarkemmin määrittele tämän ryhmän teoksia, mutta lukee niihin ainakin kaikki korkealuokkaiset antiikin Kreikan ja Rooman kirjallisuuden käänno. Se on kyllä aiheellista, mutta en silti näkisi syytä asettaa antiikin kirjallisuutta kaikkea muuta korkeammalle jalustalle. Kääntäjän kannalta ovat varmasti yhtä vaativia monet Euroopan nykykielillä kirjoitetut teokset, puhumattakaan maantieteellisesti ja kielellisesti etäisten kulttuuripiirien kirjallisista tuotteista. — Neljäntenä ryhmänä ovat tieteelliset sekä kaupan, teollisuuden ja tekniikan piiriin kuuluvat tekstit. Niissä on tärkeintä itse asia ja selkeä esitystapa, tyylliseikat jäävät taka-alalle. Kirjansa loppupuolella Savory käsittelee laajemmalti tätä kääntämisen aluetta. Lisäksi hän tarkastelee mm. ranskan ja saksan kieltä englantilaisen kääntäjän näkökulmasta: ranskasta kääntäessään tämän on oltava koko ajan varuillaan, koska ranskan kieli vilisee sanoja, joilla on englannissa miltei sama muoto mutta eri merkitys; saksassa nämä sanastolliset salakarit ovat paljon harvinaisempia.

Ruotsalaisen Börje Söderlundin teos Att översätta on pieni mutta runsassisältöinen käsikirja. Tekijä on itse sekä kirjallisuuden että kaupallisten alojen kääntäjä, joten hänellä on aiheestaan laaja kokemus. Hän antaa monipuolisen yleis-

kuvan koko käännöstyön kentästä, josta kirjallisuuden kääntäminen on vain yksi osa-alue. Selkeästi ja asiantuntevasti hän käsittelee mm. kaupallisten ja erikoisalojen tekstien kääntämistä sekä tarkastelee Ruotsin kääntäjien asemaa ja työmahdollisuuksia yleensä. Kirjan lopussa on näytteitä laillistetun kielenkääntäjän tutkimuksessa käytettävistä erikielisistä asiakteistä. Söderlund korostaa sitä, että erikoisalojen käännöksissä on käytettävä täsmällään oikeaa terminologiaa; ellei kääntäjä tunne alaa lainkaan, hän tekee viisaimmin kieltäytymällä ottamasta työtä vastaan. Toisaalta esim. kaunokirjallisuuden kääntäjä voi yllättäen kohdata mitä merkillisimpiä erikoisalojen sanoja, jotka hänen on tunnollisesti selvitettävä hakuteosten ja hätätilanteessa asiantuntijoiden avulla.

Söderlundin teoksessa on runsaasti tyyliseikkoja, oikeakielisyyttä ym. kielenkäyttöä koskevia neuvoja, joista on hyötyä aloittevalle kääntäjälle, myös suomentajalle. Hän samoin varoittaa salakuopista, joihin tottumaton kääntäjä helposti lankeaa. Näitä ovat ennen kaikkea maantieteelliset nimet; kirjassa on pitkä viisi-kielinen luettelo tässä suhteessa vaarallisista nimistä. Myös suomentaja muistakoon, että englannin Gothenburg = Göteborg, Cologne = Köln, Leghorn = Livorno, saksan Turin = Torino, Dorpat = Tartto, Theiss = Tisza jne. Toisena ryhmänä ovat pettävästi samannäköiset mutta erimerkityksiset sanat, jollaisista oli puhetta jo Savoryn teoksen yhteydessä (esim. *varuhus* 'tavaratalo', engl. *warehouse* 'varasto'; *medelålder* 'keski-ikä', saks. *Mittelalter* 'keskiaika'). Suomentajakin olkoon jälleen varuillaan: englannin *athlete* ei ole atleetti vaan urheilija, *pathetic* ei pateettinen vaan liikuttava, *petrol* ei petroli vaan bensini.

Söderlund tähdentää sitä keskeistä tehtävää, joka kääntäjillä on kielenhuollossa. Kieleenhän tulee vierasperäistä ainesta suurelta osin juuri käännösten kautta. Osa laina-aineksesta mukautuu kielen ilmaisujärjestelmään ja täydentää sitä

tervetulleella tavalla, mutta kääntäjien torkahdusten aikana kieleen myös pääsee vivahtamaan tarpeettomia ja häiritseviä muukalaisuuksia. Kirjoittajien joukossa kääntäjä on äidinkiensä käyttäjänä erikoisasemassa. Omaa tekstiä kirjoittava voi vapaasti valita ilmaisutapansa, kääntäjällä sitä vastoin on edessään valmis malli. Vain oman tyylikorvansa avulla hänen on yritettävä ratkaista, milloin hän voi noudattaa malliaan ja milloin hänen on etäännyttävä siitä. Kun noin puolet meillä julkaistavasta kirjallisuudesta on suomennettua, ei kieleemme kehityksen kannalta ole lainkaan samantekevää, millaisia ratkaisuja kääntäjät tekevät.

Lopuksi: ellen hyvin tietäisi, että äidinkielen opettajille nykyisin muutenkin esitetään liikaa vaatimuksia, suosittelisin lämpimästi äidinkielen tunneille suomennostehtäviä ja erilaisten käännösten — sekä hyvien että huonojen — tarkastelua. Vieraan ja oman kielen ilmaisukeinojen vertailu avaa virkistävän uusia näkökulmia ennen kaikkea omaan kieleen.

Marja Itkonen-Kaila